

Politiprovokasjon

En juridisk oppgave om provokasjon som etterforskningsmetode.

BACHELOROPPGAVE (BOPPG30)

Politihøgskolen

2018

Kand.nr.: 789

Antall ord: 6331

Innholdsfortegnelse

1. Innledning	3
1.1 Presentasjon av emnet	3
1.2 Problemstilling	3
1.3 Begrepsavklaring og avgrensning	3
2. Rettskildebildet og metode	5
3. Politiprovokasjon	6
3.1 Metoden	6
3.2 Tiltaleprovokasjon	6
3.3 Eksempler fra Høyesterett for bruk av provokasjon	7
3.3.1 Lovlig provokasjon	7
3.3.2 Ulovlig provokasjon	8
4. Hensyn som taler for og mot bruk av politiprovokasjon	8
4.1 Hensyn som taler for bruk av politiprovokasjon	8
4.2 Hensyn som taler mot bruk av politiprovokasjon	9
5. Vilkår knyttet til tiltaleprovokasjon	10
5.1 Materielt grunnvilkår	10
5.1.1 Initiativfaktor	11
5.1.2 Markedsfaktor	12
5.1.3 Betingelseslæren	12
5.1.4 Akseptable endringer	13
5.2 Materielt tilleggsvilkår	14
5.1 Forholdsmessighetskravet	14
5.2 Prosessuelle vilkår	15
5.2.1 Indikasjonskravet	16
5.2.2 Prosessuelle grunnprinsipper	16
5.2.3 Alvorlige mangler i etterforskningen	17
5.2.4 Kompetansekravet	17
6. Rettsvirkningen av ulovlig provokasjon	18
6.1.1 Frifinnelse	18
6.1.2 Straffnedsettelse	19
6.1.3 Bevisskjæring	19
7. Avslutning	20
8. Litteraturliste	21

1. Innledning

1.1 Presentasjon av emnet

Det finnes både lovfestede og ulovfestede etterforskningsmetoder politiet kan benytte seg av. I denne oppgaven ønsker jeg å se nærmere på en av disse ulovfestede metodene, nemlig provokasjon.

For meg var det interessen for det ukjente som gjorde at jeg valgte provokasjon som tema. Jeg hadde aldri hørt om begrepet eller metoden, før en venninne av meg foreslo at jeg kunne skrive om dette. På politihøgskolen er det mest fokus på legalitetsprinsippet og hvordan vi som politi skal utføre oppgavene våre etter lover og instruksjoner. Det blir dessverre lite fokus på ulovfestede metoder, og derfor ønsket jeg å velge dette som tema for å utfordre meg selv.

Jeg synes det er spennende å se på hvordan politiets etterforskningsmetoder utvikler seg i tråd med samfunnet. Dagens samfunn preges av en stadig fremvekst av mer alvorlig kriminalitet enn tidligere. Kriminalitetsbildet utvikler seg og endrer karakter, og det er derfor viktig at politiet følger med i utviklingen, slik at vi kan fortsette å bekjempe kriminalitet på lik linje som tidligere. På bakgrunn av denne utviklingen, blir provokasjon benyttet i økende grad av politiet.

1.2 Problemstilling

Oppgaven er en fremstilling av politiprovokasjon som etterforskningsmetode. Jeg vil drøfte vilkårene for bruk av metoden, med fokus på den øvre grensen og virkningen av overskridelse.

1.3 Begrepsavklaring og avgrensning

Utradisjonelle etterforskningsmetoder er et uttrykk som er blitt brukt for å betegne at etterforskningsmetoden er særlig inngripende. Som beskrevet av politimetodeutvalget i NOU 2004: 6 på side 68, viser uttrykket til metoder som foretas i det skjulte og uten at den mistenkte er klar over dette. Provokasjon betegnes som en utradisjonell etterforskningsmetode, og denne metoden må avgrenses mot andre utradisjonelle etterforskningsmetoder, som for eksempel infiltrasjon, telefonavlytting og kontrollerte leveranser. Av plasshensyn vil jeg ikke beskrive disse metodene ytterligere.

Begrepet provokasjon brukes i etterforskningsammenheng om hendelser hvor politiet fremprovoserer en straffbar handling for å få bevis mot gjerningspersonen. Politiprovokasjon må adskilles fra provokasjon etter straffeloven, hvor det blir brukt som en straffrihetsgrunn i forbindelse med kroppskrenkelse, jf. strl. §271 bokstav B. Det finnes ingen legaldefinisjon av begrepet politiprovokasjon, men jeg tar utgangspunkt i følgende uttalelse i NOU 2004: 6:

*”Politiet selv eller en som opptrer på politiets vegne, tar kontakt med en person og utnytter en villfarelse hos ham til å blande seg styrende inn i et hendelsesforløp som fører til en straffbar handling eller til en mer straffverdig handling”.*¹

Formålet med provokasjonen er enten å få bedre kunnskap om hendelsesforløpet eller å få kontroll på denne. Ved å styre handlingen på denne måten, vil politiet effektivt kunne sikre bevis i saker som ellers er vanskelig å oppklare.

Det finnes flere typer provokasjon som politiet benytter seg av. Hvilken type provokasjon det blir betegnet som, kommer an på hva informasjonen som fremkommer skal brukes til.

Bevisprovokasjon brukes for å fremskaffe bevis i en straffesak som allerede er begått. Hvis provokasjonen utelukkende tjener til å stanse, avbryte, forebygge eller gjenopprette, betegnes det som avvergende provokasjon. Tiltaleprovokasjon er tilfeller hvor provokasjonen skjer i forkant av den straffbare handlingen, og politiet tar ut tiltale på bakgrunn av denne.²

Av plasshensyn vil jeg videre i oppgaven fokusere på den såkalte tiltaleprovokasjonen, og dermed avgrense mot de andre metodene. Når jeg skriver om provokasjon i denne oppgaven, er det tiltaleprovokasjon jeg viser til. Jeg vil komme tilbake til nærmere beskrivelse og drøftelse av denne metoden senere i oppgaven.

Provokasjon har tidligere blitt brukt som uttrykk kun for den ulovlige provokasjon, mens lovlig provokasjon ble beskrevet som etterforskning med provokasjonstilsnitt. I dag er det ulik praksis på dette, og i denne oppgaven vil jeg benytte begrepet om både lovlig og ulovlig provokasjon.

¹ NOU 2004: 6 s. 106

² Begrepet brukes i NOU 2004: 6 s. 107, og følges opp i blant annet Fredriksen (2013) s. 140

2. Rettskildebildet og metode

I 2016 kom straffeprosessutvalget med et forslag til ny straffeprosesslov, herunder et forslag til lovfesting av provokasjon. Lovforslaget lyder som følger:

”Påvirkning av en straffbar handling kan foretas for å fremskaffe bevis eller kontrollere et hendelsesforløp. Påvirkningen må ikke fremprovosere en straffbar handling som ellers ikke ville ha blitt begått.”³

For å avklare, er dette kun et forslag som vil kunne endres. Etersom politiprovokasjon foreløpig ikke er lovfestet finnes det heller ikke forarbeider i den forstand at man kan finne uttalelser knyttet til en spesifikk lovtekst. Politiprovokasjon har imidlertid blitt berørt i flere utredninger hvor utvalgene har sett nærmere på hvilke metoder politiet kan benytte. NOU 2004: 6 er et eksempel på en slik utredning, og denne er svært sentral på området. Det var behov for endringer i straffeprosessloven, og derav har spørsmål om politiets metodebruk blitt diskutert. Denne er veiledende der hvor utvalget uttaler seg generelt om temaet.

Videre må det søkes veiledning i øvrige rettskilder. Her står høyesterettspraksis svært sentralt, og det foreligger en rekke dommer hvor Høyesterett belyser emnet i sin helhet.

Høyesterettspraksis er en tungtveiende rettskilde, særlig på ulovfestede rettsområder. Det er en rekke høyesterettsdommer som har stor betydning for rettspraksis på området, og jeg vil se nærmere på et utvalg av disse i denne oppgaven.

Retningslinjer for bruk av provokasjon i narkotikasaker ble først gitt av Riksadvokaten i 1980.⁴ Straffeprosessloven §56 annet ledd utnevner Riksadvokaten som den overordnede leder av påtalemyndigheten, og retningslinjer fra Riksadvokaten er bindende for tjenestemenn i politi og påtalemyndighet. Derimot er de ikke bindende for domstolene, og rundskriv fra Riksadvokaten vil derfor ikke ha høy rettskildemessig vekt. Høyesterett har likevel valgt å bygge videre på disse retningslinjene, og de ble først fulgt opp i ”Politiheroindommen I”⁵. Enkelte punkter er endret i senere tid, og vi kan finne en oppsummering av någjeldende retningslinjer for provokasjon i Riksadvokatens rundskriv fra 2000.

³ NOU 2016: 24 s. 58

⁴ Retningslinjene er unndratt offentlighet, men er gjengitt i NOU 1997: 15 s. 122

⁵ Rt. 1984 s. 1076

Det finnes et relativt bredt utvalg juridisk litteratur som omhandler politiprovokasjon. Jeg vil benytte den foreliggende litteraturen som oppslagsverk i oppgaven, og vil i all hovedsak fokusere på de tyngre rettskildene slik som forarbeider og høyesterettspraksis.

3. Politiprovokasjon

3.1 Metoden

Sett ut i fra NOU 2004: 6 sin beskrivelse av metoden⁶, er det tre vilkår som må være oppfylt for at etterforskningsmetoden skal kunne betegnes som provokasjon, og det er disse vilkårene som skiller denne metoden fra andre utradisjonelle metoder.

For det første er det et krav om direkte kontakt mellom politiet og gjerningspersonen. I en artikkel om provokasjon som politimetode⁷, skriver Hopsnes på side 83, at det må være en årsakssammenheng mellom den kontakten politiet har oppnådd med objektet og den handlingen objektet utfører i ettertid. For eksempel vil det ikke anses som provokasjon å ”lure” et objekt til å laste ned straffbart materiale ved å opprette en falsk nettside, fordi dette ikke betegnes som direkte kontakt. Derimot vil det være tilstrekkelig at det foreligger kontakt mellom objektet og en person politiet bruker som provokatør.⁸

For det andre er det et krav om villfarelse fra objektet sin side. I samtlige høyesterettsdommer som til nå er behandlet, har objektet vært i villfarelse om politiets innblanding.

Villfarelseskriteriet krever at den personen provokasjonen rettes mot, er uvitende om politiets innblanding.

For det tredje er det et krav til aktiv handling fra politiet sin side, og denne handlingen må være styrende for den kriminelle atferden. Dett må være en psykisk påvirkning som får den mistenkte til å si eller gjøre noe. Uten en aktiv handling vil metoden ligne infiltrasjon.⁹

3.2 Tiltaleprovokasjon

Som beskrevet tidligere i oppgaven er tiltaleprovokasjon tilfeller hvor provokasjonen skjer i

⁶ Viser til sitat i pkt. 1.3.

⁷ Hopsnes, Roald. *Provokasjon som politimetode*. Jussens Venner 2/2003 s.62-130.

⁸ Se for eksempel Rt. 1994 s. 319, hvor politiet benyttet seg av sivile personer som provokatør.

⁹ I Rt. 1986 s. 779 og Rt. 1990 s. 531, var ikke kravet til aktiv handling oppfylt, og det kunne dermed ikke betegnes som provokasjon.

forkant av den straffbare handlingen, og formålet med provokasjonen er å reise tiltale for forholdet. Eksempelvis kan politiet bruke et tips om innførsel av narkotika til å ta kontakt med den mistenkte, og videre avtale et salg i Norge. På denne måten blander politiet seg styrende inn i hendelsen, og kan på bakgrunn av provokasjonen ta ut tiltale for både innførsel og salg.

Det kan være vanskelig å skille mellom tiltaleprovokasjon og bevisprovokasjon.

Bevisprovokasjon kan i noen tilfeller føre til tiltaleprovokasjon, og i slike tilfeller vil det være vilkårene til tiltaleprovokasjon som må gjelde, da dette er de strengeste vilkårene.¹⁰

For eksempel kan bevisprovokasjon føre til tiltaleprovokasjon hvis politiet bruker provokasjon for å fremskaffe bevis mot en som besitter narkotika. Politiet kan prøve å bevise dette ved å fremprovosere et salg, og salget vil i dette tilfellet regnes som en ny straffbar handling. Her er det altså reglene for tiltaleprovokasjon som gjelder, selv om formålet var å skaffe bevis for en handling som allerede foreligger. Dersom formålet for provokasjonen er å bevise at et straffbart forhold har skjedd, men det i ettertid ikke lar seg bevise noe straffbart forhold, skriver Hopsnes at dette må bedømmes som tiltaleprovokasjon.¹¹

3.3 Eksempler fra Høyesterett for bruk av provokasjon

3.3.1 Lovlig provokasjon

”Politiheroindommen I”, er en høyesterettsdom som har gitt utgangspunkt for senere rettspraksis når det kommer til provokasjon. Her utga politiet seg for å være innsatt D, en interessert kjøper av et parti amfetamin, ovenfor en hovedleverandør i Nederland. Leverandøren hadde gitt et muntlig tilbud via telefon til innsatt D, og politiet avtalte tid og sted for overlevering av stoffet. Etter leveransen ble de som foretok denne, arrestert. Dommen er den første som gjengir grunnvilkåret i rettspraksis:

*”Det synes å være alminnelig enighet om- og jeg finner det for min del klart at det ikke kan aksepteres at politiet fremkaller en straffbar handling som ellers ikke ville ha blitt begått”.*¹²

Her ble det konkludert med at provokasjonen var lovlig, fordi leveransen av et parti amfetamin ville ha funnet sted selv uten politiets innblanding. Politiet har dermed ikke fremprovosert en straffbar handling.

¹⁰ Rundskriv 2000 s. 4

¹¹ Hopsnes (2003) s. 86-88

¹² Rt. 1984 s. 1079 s. 1080

3.3.2 Ulovlig provokasjon

Et sentralt eksempel på bruk av provokasjon som medførte frifinnelse er ”Skrik-dommen”¹³. Politiet hadde fått opplysninger om at tyvene av Skrik-maleriet ønsket å selge dette for en god sum. På bakgrunn av disse opplysningene engasjerte politiet to engelske agenter som sivile medhjelpere, i den hensikt å kjøpe maleriet for å bringe dette tilbake til sin rette eier. De inngikk en avtale om utlevering av maleriet mot løsepenger, og overleveringen fant sted.

I retten ble det lagt vekt på at politiet i dette tilfellet hadde fremprovosert et heleri for å unngå ødeleggelse av maleriet. Det ble konkludert med at politiet hadde fremprovosert en straffbar handling som ellers ikke ville ha blitt begått, fordi hvis ”*politiets aksjon tenkes borte, synes det helt uklart når og hvorledes en tilbakelevering mot en løsesum i tilfelle kunne vært gjennomført*”. Med dette menes det at politiets innblanding ble ansett som årsak til den straffbare handlingen, fordi det ikke forelå andre aktuelle kjøpere som var villig til å betale den samme summen.

4. Hensyn som taler for og mot bruk av politiprovokasjon

Provokasjon berører mange viktige og grunnleggende hensyn, og ettersom metoden er ulovfestet, vil reelle hensyn gi viktig veiledning for når politiet kan benytte denne.

4.1 Hensyn som taler for bruk av politiprovokasjon

Det forventes at politiet oppklarer saker som er av ny karakter og som vanskelig kan etterforskes på andre måter. Dette taler for at politiet må bruke nødvendige metoder for å beskytte samfunnet mot slike komplekse lovbrudd, så lenge metoden er etterprøvable og har en oversiktlig regulering.

Effektiv bekjempelse av kriminalitet vil være et viktig hensyn som taler for bruk av provokasjon som politimetode. Politiets metoder må utvikles i samsvar med kriminaliteten for å kunne opprettholde oppklaringsprosent. For eksempel ved bruk av teknologi i etterforskningen kan politiet ta del i kriminelle nettverk ved å utgi seg for å være en annen, og ved å påvirke hendelsesforløpet kan de avdekke for eksempel folk som deler og laster ned overgrepbilder av barn.

¹³ Rt. 1998 s. 407

Kriminalitet utgjør et samfunnsproblem som det er ønskelig å få slutt på, fordi kriminalitet har store skadevirkninger på samfunnet. For å bekjempe kriminalitet så effektivt som mulig, bør man kunne ta i bruk utradisjonelle etterforskningsmetoder, herunder provokasjon, i de situasjoner som krever det. I tillegg vil oppklaring av slike komplekse saker kunne skape mer tillit til politietaten.

4.2 Hensyn som taler mot bruk av politiprovokasjon

Det er flere hensyn som bør tas stilling til ved avgjørelse om man kan bruke provokasjon. Først vil jeg nevne hensynet til rettssikkerhet. Dette hensynet innebærer at enhver skal kunne forutberegne sin rettsstilling og ivareta egne rettslige interesser. Videre skal man beskyttes mot overgrep og vilkårlighet fra myndighetene.

I politiloven §1 om ansvar og mål, står det at politiet skal være et ledd i samfunnets samlede innsats for å ”befeste borgernes rettssikkerhet[..]”. I straffeprosessloven §226 siste ledd står det at etterforskningen skal gjennomføres slik at ”ingen unødig utsettes for mistanke eller ulempe”. Hensynet for kriminalitetsbekjempelse rettferdiggjør altså ikke ethvert inngrep overfor borgerne. Man må ivareta rettssikkerheten, spesielt ved alvorlige lovovertrедelser hvor iver om å oppklare sakene ofte kan gjøre at politiet blir mer tilbøyelig til å strekke grensen.

Videre har vi kriminaliseringshensynet, som taler for at politiet ikke skal skape kriminalitet. Politiets oppgave etter politiloven §2 nr. 2 er å forebygge kriminalitet, tvert imot å skape den. Dersom politiet benytter overtalelse eller aktivt prøver samme metode flere ganger mot samme person, vil faren for kriminalisering kunne øke.

Til slutt vil jeg nevne den allmenne rettsfølelsen og tillit til politiet som et hensyn. En etterforskningsmetode som fremprovoserer straffbare handlinger kan virke skremmende og lite legitim, og videre kan bruk av denne påvirke tillitten til etaten. I ”Politiheroindommen I” uttalte førstvoterende at med hensyn til tilliten til politiet, må det gjøres ”vesentlige begrensninger” i provokasjonsadgangen. Tillit til politiet er essensielt i et velfungerende samfunn, for eksempel slik at borgerne ikke skal ta loven i egne hender.

5. Vilkår knyttet til tiltaleprovokasjon

Det innledende vilkåret for etterforskning er lovfestet. Etter straffeprosessloven §224, kan etterforskning bare iverksettes når det er ”rimelig grunn” til å undersøke om et straffbart forhold foreligger. Ordlyden tilsier at det må foreligge konkrete holdepunkter som gir politiet en grunn til å etterforske, men det er ikke krav til sannsynlighetsovervekt. Siden provokasjon er en etterforskningsmetode, må dette vilkåret være oppfylt.

Det må videre oppstilles egne begrensninger for bruk av provokasjon, slik at politiet skal forhindre, avdekke og avverge, men ikke skape kriminalitet. Førstvoterende i ”Politiheroindommen I” uttaler:

*”I mangel av lovregulering må skrankene bero på slike alminnelige rettsprinsipper som ligger til grunn for vår strafferettspleie”.*¹⁴

Gjennom rettspraksis er det fastsatt flere vilkår for at provokasjon som etterforskningsmetode skal være lovlig. Det finnes både materielle og prosessuelle vilkår som må oppfylles for at politiet kan ta i bruk denne metoden. Prosessreglene skal være slik at de fremmer rettssikkerhet, ved at riktige avgjørelser treffes. I tillegg må prosessen være hensynsfull og forholdsmessig.¹⁵ Nå skal jeg gjøre rede for hvert enkelt vilkår for provokasjon, og videre se på når den øvre grensen overskrides.

5.1 Materielt grunnvilkår

Vilkårene for å tillate provokasjon fremgår som nevnt ikke av loven. Det er imidlertid oppstilt ett grunnvilkår i Riksadvokatens rundskriv fra 1980, som Høyesterett også har lagt til grunn. Som nevnt tidligere fremkommer grunnvilkåret i ”Politiheroindommen I”, hvor det uttales at politiet ikke kan fremkalle en straffbar handling som ellers ikke ville ha blitt begått.

En naturlig språklig forståelse av grunnvilkårets ordlyd, tilsier at politiet ikke må ha fremprovosert den straffbare handlingen. Det vil si at handlingen må ha blitt begått uavhengig av politiets innblanding i hendelsen. Grunnvilkåret har blitt lagt til grunn i Høyesterett i lang tid, og må anses som gjeldende rett.¹⁶ Vilket er lagt inn i sin helhet i lovforslaget til

¹⁴ Rt. 1984 s. 1076 s. 1079

¹⁵ Rundskriv 2000 s. 4-5.

¹⁶ Grunnvilkåret er gjengitt i blant annet Rt. 1993 på s. 473 og Rt. 2006 s. 120.

straffeprosessutvalget i NOU 2016: 24.¹⁷

Det er ofte ved grunnvilkåret den vanskelige vurderingen oppstår, ettersom det er utfordrende å finne ut hva som ville ha skjedd om politiet ikke hadde vært en del av hendelsesforløpet. I ”Politiheroindommen I” kommer det frem at det må ”sannsynliggjøres utover rimelig tvil” at gjerningspersonen er positivt interessert i å gjennomføre den straffbare handlingen, og at handlingen til noen lunde samme tid, ville ha skjedd uten politiets innblanding. ”Utover rimelig tvil” vil si at tvilen skal komme tiltalte til gode. Dette vil by på store utfordringer til etterforskningen, fordi det er vanskelig å bevise hva som ville skjedd uten politiets innblanding, da man ofte ikke har så mange spor å gå etter. Ved brudd på grunnvilkåret vil provokasjonen anses som ulovlig, og ut i fra nyere rettspraksis må dette ses som en absolutt regel.¹⁸

Det er to forhold som er av sentral betydning når grunnvilkåret skal vurderes. Initiativet til handlingen må tas av siktede, og det må være et marked for den kriminelle handlingen. I tillegg finnes det et årsakskrav og noen akseptable betingelser jeg vil se nærmere på.

5.1.1 Initiativfaktor

Det ble i ”Politiheroindommen I” sagt at det må legges betydelig vekt på hvem som har tatt initiativet til den straffbare handlingen. Hvis politiet selv tar initiativ til handlingen, vil risikoen kunne øke betydelig for at politiet fremkaller en straffbar handling som ellers ikke ville ha blitt begått, noe som taler imot grunnvilkåret. Mistenktes initiativ til en handling, taler for at han ville ha gjennomført denne handlingen uavhengig av politiets innblanding.

Beviskravet tilsier at det må være sikkert at politiets initiativ ikke har vært utslagsgivende for gjennomføring av den straffbare handlingen. Hvis det er tvil om dette, vil tvilen komme tiltalte til gode, og provokasjonen kan bli ansett som ulovlig. Andenæs skriver i sin bok ”Norsk straffeprosess” at hvis en person over lang tid har vært under sterk mistanke for eksempelvis profesjonell narkotikahandel, vil det neppe være avgjørende om politiet tok initiativ.¹⁹ Dette er fordi følgen av initiativet til politiet ikke påvirker den straffbare handlingen i seg selv, men derimot at stoffet havner i politiets hender istedenfor hos noen andre. Kravet legger også grenser for hvem som kan være provokatør, for eksempel vil det

¹⁷ Viser til pkt. 2 for lovforslaget, se 2. punktum.

¹⁸ Se Rt. 1998 s. 407 på s. 410, som videre er praktisert i blant annet Rt. 2000 s. 1223 på s. 1227 og Rt. 2000 s. 1482 på s. 1083

¹⁹ Andenæs (2014) s. 260

ikke gi den nødvendige sikkerhet å bruke kriminelle som kan ha egne straffbare interesser å ivareta.²⁰

5.1.2 Markedsfaktor

Videre må det eksistere et marked for den straffbare handlingen. Markedsspørsmålet følger av ”Politiheroindommen I” hvor førstvoterende uttaler at ”stoffet – dersom politiet ikke hadde kjøpt – til noenlunde samme tid ville blitt omsatt til andre”. Kravet om ”marked” innebærer altså at den straffbare virksomhet beviselig ville funnet sted også om politiets inntreden tenkes borte.

Denne problemstillingen ble først behandlet i ”Skrik-dommen”, og på bakgrunn av denne saken kom de frem til at grunnvilkåret ikke er oppfylt hvis det ikke er et marked for det straffbare forholdet. Markedsfaktoren virker innskrenkende i forhold til hvordan grunnvilkåret er uttalt i ”Politiheroindommen I”. Selv om det åpenbart er mistenkte som tar initiativ til den straffbare handlingen, var ikke dette nok for å oppfylle grunnvilkåret.

Riksadvokaten har på bakgrunn av denne dommen skrevet om markedsfaktoren i sitt rundskriv fra 2000, ”politiet kan bare tre inn hvor det allerede eksiterer et ”marked” for den aktuelle type straffbar virksomhet”.

Mindretallet i ”Skrik-dommen” uttalte at det var irrelevant for tiltaltes straffeskyld at det ikke fantes andre kjøpere. Klandreverdigheten og straffeskylden måtte ilegges betydning for spørsmålet om lovlig provokasjon. Jeg er enig i dette, og initiativfaktoren og markedsfaktoren kan lett trekke i motsatt retning. Hva skal så være avgjørende? Markedsfaktoren snevrer inn området for lovlig provokasjon vesentlig, og etter mitt syn virker det som markedsfaktoren snevrer inn adgangen for mye. I senere rettspraksis kan det se ut som det er lagt mer vekt på initiativfaktoren.

5.1.3 Betingelseslæren

Grensen mot ulovlig provokasjon styres av et årsakskrav. Det vil si at politiets kontakt ikke må være årsak til en endring i den straffbare handlingen som tillegger strafferettslig relevans. Man kan se på det på denne måten; Hvis provokasjonen tenkes borte, ville den straffbare handlingen ha uteblitt? For å finne svar på dette spørsmålet, må man klarlegge hva som var

²⁰ Se blant annet Rt. 2000 på s. 1223 og 2006 s. 120, hvor provokatøren ikke ble godkjent.

årsaken til at den straffbare handlingen ble begått. Der det finnes konkrete bevis på at objektet uansett ville gjennomført den straffbare handlingen, vil provokasjonen anses som lovlig. I ”Skrik-dommen” kommer betingelseslæren tydelig frem, hvor de skriver at det er uklart hvordan det straffbare forholdet kunne blitt gjennomført uten politiets innblanding.

Betingelseslæren har et unntak som først kommer frem i ”Politiheroindommen I”. Hvis politiets påvirkning av den straffbare handlingen er for fjernt og indirekte, vil likevel provokasjonen være lovlig. Dette er blitt lagt til grunn i flere høyesterettsdommer senere, og må derfor anses som gjeldende rett.²¹ Det videre spørsmålet blir hva som kan regnes som ”fjernt og indirekte”. Vilkåret er ikke drøftet videre i høyesterettsdommene, men i NOU 2004: 6 står det at det må bero på en helhetsvurdering om politiets handling bryter med det grunnleggende hensyn, som begrunner at politiet ikke skal fremkalle kriminalitet. Hopsnes skriver også at den individuelle sak må vurderes opp mot de bakenforliggende hensyn.²²

For å oppsummere dette, må konklusjonen være at det opereres med en modifisert betingelseslære ved vurderingen av om grunnvilkåret er oppfylt. Hvis politiet bryter med de grunnleggende hensyn som ligger bak, vil ikke vilkåret være oppfylt, og provokasjonen må anses ulovlig. De ulike hensynenes relevans vil variere fra sak til sak, og også her er det en uklar grense for når provokasjonen kan sies å overskride øvre grense.

5.1.4 Akseptable endringer

I ”Politiheroindommen I” fremkommer det at ”*det må godtas at politiet gir årsak til visse endringer i tid, sted og utførelse*”.²³ Politiet har en viss adgang til å påvirke hendelsesforløpet, uten at dette vil føre til at grunnvilkåret ikke oppfylles. Denne formuleringen har blitt opprettholdt i rettspraksis og er uttalt også i senere provokasjonssaker.²⁴ Adgangen er også nedtegnet i Riksadvokatens rundskriv fra 2000.

Det vil være utfordrende å sette en grense for hvor store endringer politiet kan tillates, før grunnvilkåret er overskredet. En naturlig språklig forståelse av ”visse endringer”, tilsier at det

²¹ Se blant annet Rt. 2000 s. 1482 og Rt. 2007 s. 268

²² Hopsnes (2003) s. 100

²³ Rt. 1984 s. 1076 på s. 1080

²⁴ Eksempelvis Rt. 1998 s. 407 på s. 410 og Rt. 2000 s. 1223 på s. 1227

må være en grense for hvor omfattende disse endringene kan være.

Det vil være usannsynlig at en tidsforskyvning i seg selv vil gjøre noe med gjerningspersonens vilje til å gjennomføre den straffbare handlingen. Er derimot tidsforskyvningen såpass stor at gjerningspersonen blir påvirket til å utføre to straffbare handlinger istedenfor én, kan det tenkes at politiet har fremprovosert den ene handlingen. Et eksempel på dette kan være når politiet utgir seg for å være ”kjøper” i en narkotikasak, og de fremskyver kjøpet slik at selger må fremskaffe et nytt parti. Det samme gjelder hvis tidsforskyvningen blir dratt ut, slik at noen andre enn politiet kjøper det planlagte partiet. Da vil politiet kunne fremkalle et nytt salg i ettertid, og det vil være vanskelig å vurdere om dette salget ville ha skjedd om politiet ikke var innblandet.

5.2 Materielt tilleggsvilkår

I tillegg til grunnvilkåret, er det i høyesterettspraksis oppstilt en rekke tilleggsvilkår som må være oppfylt for at provokasjon som etterforskningsmetode skal tillates. Først vil jeg se på det materielle tilleggsvilkåret.

5.1 Forholdsmessighetskravet

Allerede i ”Politiheroindommen I” ble det uttalt at utradisjonelle etterforskningsmetoder bare kan benyttes ved alvorlige lovovertridelser. Dette utvikles videre i Rt. 1993 s. 473, hvor det blir sagt at for å bedømme om det dreier seg om slik alvorlig kriminalitet, må det tas hensyn til både strafferamme og den samfunnsmessige betydning av å bekjempe nettopp denne formen for kriminalitet. I dette tilfellet hadde politiet brukt provokasjon for å få has på piratdrosevirksomheten, og det ble uttalt at ved slike forhold kan det ikke begrunnes bruk av provokasjon.

I en annen dom om piratdrosekjøring hvor provokasjonen ble begått av sivile, med godkjenning fra politiet, ble det ikke nevnt noe om kravet til alvorlig lovovertrivelse, og tiltalte ble dømt for forholdet.²⁵ Det er uklart hvorfor dette kravet er oversett, og det kan se ut som det er en mangel fra Høyesterett sin side, eller at de fant at det ikke forelå provokasjon overhodet. Forholdsmessighet er et vilkår fordi muligheten for å kriminalisere ellers lovlydige borgere, er betydelig høyere dersom provokasjon tillates for mindre alvorlig kriminalitet.²⁶ Denne dommen kan nok ikke tas til inntekt for et senket forholdsmessighetskrav, og brudd på

²⁵ Rt. 1994 s. 319

²⁶ Hopsnes (2003) s. 108

dette vilkåret vil derfor føre til overskridelse av øvre grense.

Ut ifra samfunnsskadeligheten må provokasjon kunne benyttes overfor for eksempel deling av overgrepsmateriale. Selv om strafferammen for dette ikke er særlig høy, vil det karakteriseres som samfunnsskadelig. Dette fordi det både før og etter spredningen kan foreligge alvorlige overgrep mot barn. Det finnes ingen retningslinjer for ved hvilke straffbare handlinger provokasjon kan benyttes, men Riksadvokaten uttalte i sitt rundskriv fra 2000 at *”bedømmes kriminaliteten som et alvorlig samfunnsønde på grunn av omfang eller karakter, bør metoden kunne brukes”*.

Samtidig må det foreligge sterk mistanke om et straffbart forhold. Innledningsvis ble det vist til straffeprosessloven §224, hvor det foreligger et krav om rimelig grunn for å starte etterforskning. Som hovedregel for tvangsmidler i straffeprosessloven er det skjellig grunn som er gjeldende. Skjellig grunn vil si at det er høyere sannsynlighet for at det foreligger et straffbart forhold, enn at det ikke gjør det. Rettspraksis tilsier at det må foreligge et sterkere mistankekrav for at provokasjon skal kunne brukes. *”Det skal foreligge sterk mistanke mot en eller flere personer. Skjellig grunn til mistanke er i utgangspunktet ikke nok”*. Dette kravet ble først oppstilt i Riksadvokatens rundskriv fra 1980, som videre er gjengitt i *”Skrik-dommen”* på s. 411.

Det høye kravet til mistanke, gjenspeiler at metoden anses som inngripende overfor borgerne, og at man ønsker å begrense bruken til spesielle tilfeller. Mistankekravet må sies å svekke faren for misbruk av metoden, fordi politiet vil i mindre grad ha mulighet til å kriminalisere bestemte personer ved bruk av metoden.

Kravet om sterk mistanke er ikke gjengitt i Riksadvokatens rundskriv fra 2000. Jeg kan heller ikke se at kravet er gjengitt i Høyesterett etter dette. Dette betyr nødvendigvis ikke at mistankekravet ikke gjelder lenger. Det kan bety at kravet ble ansett som selvsagt, eller for eksempel at kravet er ansett som en del av grunnvilkåret, da disse to vilkårene har en betydelig sammenheng.

5.2 Prosessuelle vilkår

Foruten de materielle vilkår, er lovlig provokasjon betinget av at også de prosessuelle vilkårene er oppfylt.

5.2.1 Indikasjonskravet

For det første er det slått fast at provokasjon kun skal tillates der øvrige ordinære etterforskningsmetoder anses å være utilstrekkelig.²⁷ Altså en subsidiær etterforskningsmetode. Dette innebærer nødvendigvis ikke at politiet må ha prøvd andre etterforskningsmetoder først, da det i noen tilfeller er klart at andre metoder er utilstrekkelig. Politiet må imidlertid foreta en vurdering av de mindre inngripende metodene, og videre konkludere med at disse ikke er forholdsmessig i den aktuelle situasjonen.²⁸

Om domstolene har adgang til å prøve spørsmålet om andre etterforskningsmetoder har vært utilstrekkelige, er det uenigheter om i juridisk litteratur. Andorsen mener politiets vurdering må være avgjørende og regelmessig være endelig, fordi dette vanskelig kan etterprøves av andre.²⁹ Hopsnes mener derimot at det er adgang til domstolprøving, noe jeg er enig i fordi dette vil være i tråd med hensynet til notoritet og rettssikkerhet.³⁰

Det er ingen avgjørelser i Høyesterett hvor det er fastslått brudd på indikasjonskravet. Som Hopsnes skriver, er hensynet bak indikasjonsvilkåret å begrense bruken av provokasjon, fordi dette er en metode som er svært inngripende. Brudd på vilkåret vil dermed muligens ikke bety at provokasjonen anses ulovlig, men kanskje burde det ha en virkning på straffutmålingen? Dette vil jeg komme tilbake til senere i oppgaven.

5.2.2 Prosessuelle grunnprinsipper

I ”Politiheroindommen I” fastslår Høyesterett at alminnelige rettsprinsipper må legges til grunn ved provokasjon. Provokasjonen må altså ikke stride mot prosessuelle bestemmelser eller grunnprinsipper. Videre må politiet forholde seg objektivt, uavhengig og upartisk gjennom hele prosessen.³¹

I Rt. 1999 s. 1269 var det spørsmål om beviset var ulovlig ervervet, og dermed om provokasjonen anses ulovlig. Her var det en verksbetjent som angivelig skulle ha hjulpet en fange med å rømme. Som bevis innhentet politiet en forklaring med skjult båndopptaker. Dette strider mot mistenktes rett til å forholde seg taus, og å ikke bidra til egen domfellelse.³²

²⁷ Kravet er nedfelt i blant annet Rt. 1984 s. 1076 s. 1080 og Rt. 1993 s. 473 s. 475, og videre i Rundskriv 2000 s. 6

²⁸ Andenæs (2014) s. 260

²⁹ Andorsen (2001) s. 15

³⁰ Hopsnes (2003), s. 109

³¹ Jf. Straffeprosessloven §226 3. Ledd og §55 4. Ledd og Grunnloven §95

³² Jf. straffeprosessloven §232 1. Ledd samt påtaleinstruksen kapittel 8.

Politiet har dermed ikke respektert dette grunnleggende prinsippet, og det konkluderes med at beviset skulle vært avskåret. Dette er et eksempel som gjelder en bevisprovokasjon, men kan også ses gjeldende ved tiltaleprovokasjon. Domfelte ble frikjent, og unngikk dermed straff. Kan det i slike tilfeller være et alternativ å avvise beviset som er innhentet ulovlig, og likevel få en domfellelse på grunnlag av andre bevis i saken?³³

5.2.3 Alvorlige mangler i etterforskningen

I ”Skrik-dommen” uttaler førstvoterende at etterforskningen ikke må være ”*beheftet med så alvorlige mangler og betenkeligheter at den ikke bør godtas som grunnlag for domfellelse*”. I denne saken kom de frem til at etterforskningen kan tenkes å ha styrket forsettet til tiltalte, slik at han overskred grensen fra straffri forberedelsesfase og slik at hans mulighet til tilbaketreden ved forsøk ble påvirket. Dette er mangler i etterforskningen som ikke kan repareres i ettertid.

Ifølge Riksadvokatens rundskriv fra 2000 må det i forkant være utarbeidet en plan for utførelse av provokasjonen. Spørsmålet blir da om en plan er nødvendig for at provokasjonen skal kunne godkjennes i retten. Jeg kan ikke se at dette er tatt opp i Høyesterett, og mye tyder på at så lenge notoriteten rundt gjennomføringen er ivaretatt, er det neppe avgjørende om det forelå en plan på forhånd.³⁴

Videre skriver Riksadvokaten at provokasjonen må gjennomføres slik at politiet har kontroll, og kan dokumentere hva som skjer. I ”Skrik-dommen” var ikke saken under tilstrekkelig grad av kontroll hos politiet, og den var ikke dokumentert og belyst slik en utradisjonell etterforskningsmetode burde være. Førstvoterende uttaler her at de står overfor en ulovfestet frifinnelsesgrunn, og at tiltalte ”må frifinnes også på dette grunnlag”.³⁵

5.2.4 Kompetansekravet

Det siste prosessuelle vilkåret som må oppfylles for at provokasjon kan brukes som etterforskningsmetode er kompetansekravet. Før operasjonen gjennomføres skal beslutningen treffes på statsadvokatnivå i påtalemyndigheten.³⁶ Beslutningskompetansen sikrer rettssikkerheten i form av etterprøvnbarhet, og det sikrer at etterforskningen godkjennes på flere plan.

³³ Jeg vil komme tilbake til bevisskjæring i pkt. 6.1.3

³⁴ Se blant annet Rt. 1998 s. 407 og Rt. 2000 s. 1223

³⁵ Vilkåret er gjengitt i blant annet Rt. 2008 s. 1659 i avsn. 14.

³⁶ Rundskriv 2000 s. 6. Vilkåret er videre gjengitt i blant annet Rt. 1998 s. 407 på s. 411.

I Rt. 2000 s. 1482 ble spørsmålet om beslutningskompetanse tatt opp, fordi beslutning om bruk av provokasjon ikke ble tatt av kompetent påtalemyndighet. I dette tilfellet ble likevel provokasjonen regnet som lovlig, og jeg kan ikke se at det er andre dommer som underbygger at dette skal være et avgjørende vilkår.

6. Rettsvirkningen av ulovlig provokasjon

Dersom de materielle og prosessuelle vilkårene er oppfylt vil provokasjonen være tillat brukt. Jeg har drøftet hva som skal til for at vilkårene er oppfylt, og hvilke vilkår som avgjør om provokasjonen anses ulovlig. Spørsmålet videre er hvilke konsekvenser det får dersom den øvre grensen overskrides. Det avgrenses mot hvilke konsekvenser dette kan få for provokatøren.

I Rt. 1992 s. 1088 uttaler førstvoterende at han finner det vanskelig å angi i hvilke tilfeller ulovlig provokasjon kan føre til frifinnelse, fordi kryssende hensyn vil gjøre seg gjeldende med ulik tyngde. Ønsket om å motvirke uakseptable etterforskningsmetoder vil være et viktig hensyn som taler for frifinnelse, men dette må vurderes opp mot andre hensyn i hver enkelt sak.

Med tiden har dette utviklet seg fra å være en slik uklar lære, til en absolutt regel. Allerede i ”Skrik-dommen” uttaler førstvoterende at ved brudd på grunnvilkåret ”må domfelte etter rettspraksis frifinnes”. Senere er det også flere prosessuelle vilkår som har vært avgjørende for at provokasjonen ble ansett som ulovlig. Spørsmålet er om alle tilfeller må føre til straffrihet.

6.1.1 Frifinnelse

Et sentralt formål med bruk av frifinnelse er at metoden ikke skal kunne misbrukes. Det er svært uheldig om provokatøren bruker metoden til å ”plukke ut” personer de ønsker straffet. Hvis ulovlig provokasjon ikke alltid hadde ført til frifinnelse, er det mye større sjanse for at enkeltpersoner i politiets søkelys kriminaliseres.³⁷

Kriminaliseringshensynet taler også for at ulovlig provokasjon skal føre til frifinnelse, da det er uheldig om ellers lovlydige personer trekkes inn i straffbare handlinger av politiet. Jeg tenker at det ikke er tilstrekkelig beskyttende med bevisskjæring eller straffereduksjon i slike

³⁷ Hopsnes (2003) s. 117

tilfeller.

Bruk av frifinnelse er en lite tilfredsstillende konsekvens sett ifra fornærmedes ståsted. Ofte brukes provokasjon i saker som ikke har en fornærmet, men skulle det skje at politiet fremprovoserer for eksempel et voldslovbrudd mot en sivil som ikke har samtykket, vil det være veldig uheldig for fornærmede at gjerningspersonen skal gå fri som følge av politiets atferd. Provokasjon som griper inn i fornærmedes interesse er ifølge Hopsnes forbudt, og regnes som et eget vilkår ved bruk av provokasjon. Dette er ikke tatt opp i rettspraksis, men jeg mener det er selvsagt at politiet ikke skal fremprovosere for eksempel en voldtekt.

Den allmenne rettsfølelsen er et hensyn som taler imot frifinnelse. Dette hensynet er delt når det kommer til provokasjon. Som nevnt tidligere taler hensynet mot at politiet skal fremprovosere straffbare handlinger, men samtidig taler hensynet for at gjerningspersoner skal straffes for straffbare forhold de har begått. Hva vil folk tenke når gjerningspersoner får gå fri fordi politiet har gjort en feil? Dette er en faktor som kan påvirke tillitten til politiet.

For å unngå slike situasjoner er det nødvendig med klare retningslinjer som angir grensene for lovlig provokasjon. På denne måten vil det trolig være mindre hendelser av ulovlig provokasjon, og man slipper dermed at gjerningspersoner går fri på grunn av feil fra politiet sin side. Argumentene som taler imot frifinnelse, gjør at det er nødvendig å se på andre mulige utfall ved ulovlig provokasjon.

6.1.2 Straffnedsettelse

Straffnedsettelse kan være et alternativ ved ulovlig provokasjon. Dette er en løsning som vil ta hensyn til borgernes allmenne rettsfølelse, ettersom gjerningspersonen straffes for det straffbare forholdet som er begått. Samtidig vil løsningen understreke at det ikke tillates å fremprovosere straffbare handlinger som ellers ikke ville ha blitt begått. Spørsmålet er om straffereduksjon vil gi nødvendig preventiv effekt mot misbruk av metoden.

6.1.3 Bevisskjæring

Bevisskjæring vil være mest aktuelt ved bevisprovokasjon, da det oftere i slike saker også finnes andre bevis i saken. Ved tiltaleprovokasjon tar man ut tiltale på bakgrunn av provokasjonen, og utfordringen med bevisskjæring i disse tilfellene er at det er vanskelig å vite om provokasjonen har påvirket de følgende bevis i saken. Har beviset påvirket de andre bevisene, må også disse avskjæres, noe som kan være en vanskelig vurdering for retten å ta i

ettertid.

7. Avslutning

Provokasjon er en viktig etterforskningsmetode for å bekjempe kriminalitet av mer alvorlig karakter. Etterhvert som jeg leste meg opp på politiprovokasjon, ble jeg klar over hvor omfattende dette temaet er. Det er ikke bare å sette en grense for når provokasjonen må anses ulovlig. Hver enkelt sak er unik, og det kommer stadig nye problemstillinger.

Gjennom rettspraksis på området er det utarbeidet mange vilkår som må være til stede for å bruke provokasjon som etterforskningsmetode. Helt sentralt står grunnvilkåret om at politiet ikke må fremkalle en straffbar handling som ellers ikke ville ha skjedd. I tillegg er det flere materielle og prosessuelle vilkår for denne metoden. Tilleggsvilkårene har ulik vekt når det kommer til avgjørelsen om provokasjonen er lovlig. Noen vilkår må være oppfylt, mens andre vilkår bør være oppfylt. Dette beror på en sammensatt vurdering som tas av Høyesterett i hvert enkelt tilfelle.

De fleste tilfellene av politiprovokasjon som har vært til vurdering i Høyesterett, er gjort lovlig, så fremt at grunnvilkåret har vært oppfylt. Hvis det er tvil om den straffbare hendelsen ville ha skjedd uten politiets innblanding, er den øvre grensen overskredet, og provokasjonen anses ulovlig. Andre vilkår som har avgjørende betydning, er at provokasjon bare må brukes ved alvorlige lovovertrædelser, det må ikke forekomme alvorlige mangler i etterforskningen, og metoden må ikke stride mot prosessuelle grunnprinsipper. Ulovlig provokasjon er i dag en ulovfestet frifinnelsesgrunn, noe som vil si at ethvert tilfelle fører til frifinnelse.

Videre har jeg sett på om det er hensiktsmessig at tiltalte skal frifinnes i alle tilfeller av ulovlig provokasjon. Frifinnelse har svært gode grunner for seg, ettersom misbrukshensynet og kriminaliseringshensynet taler sterkt for at ulovlig provokasjon må føre til frifinnelse. Jeg mener at i dette tilfellet står hensynene for frifinnelse sterkere enn hensynet til fornærmede og den allmenne rettsfølelsen.

Argumentene som taler imot frifinnelse vil kunne svekkes ved en lovfestelse av metoden. Vilkårene for bruk av provokasjon vil med dette komme tydeligere frem, noe som muligens vil føre til færre tilfeller av ulovlig provokasjon. I tillegg vil det bli enklere for alle parter å forstå virkningene ved overtredelse. Slik kan en lovfestelse fremme tillitten til politiet, og føre

til at rettssituasjonen blir mer forutsigbar.

Problemet med en lovfestelse er hvordan man skal formulere bestemmelsen slik at vilkårene kommer tydelig frem. Etter å ha sett på alle vilkårene som ligger til grunn for metoden, synes jeg vilkårene kommer noe vagt frem i straffeprosessutvalgets lovforslag³⁸ i NOU 2016: 24. Foruten grunnvilkåret, mangler det beskrivelse av andre vesentlige vilkår. For at forekomsten av ulovlig provokasjon skal gå ned, mener jeg at også de prosessuelle vilkårene må komme tydelig frem i en eventuell lovfestelse.

8. Litteraturliste

³⁸ Se pkt. 2 for straffeprosessutvalgets lovforslag.

Lover og forskrifter:

- 1814 Lov 17. mai 1814 Kongeriket Noregs grunnlov (Grunnloven).
- 1981 Lov 22. mai 1981 nr. 25 lov om rettergangsmåten i straffesaker (Straffeprosessloven).
- 1985 Forskrift 28. juni 1985 nr. 1679 om ordningen av påtalemyndigheten (Påtaleinstruksen).
- 1995 Lov 04. august 1995 nr. 53 om politiet (Politiloven).
- 2005 Lov 20. mai 2005 nr. 28 om straff (Straffeloven).

Forarbeider:

- NOU 1997: 15. Etterforskningsmetoder for bekjempelse av kriminalitet.
- NOU 2004: 6. Mellom effektivitet og personvern.
- NOU 2016: 24. Ny straffeprosesslov.

Rettspraksis:

- Rt.1984 side 1076. "Politiheroindommen I".
- Rt. 1986 s. 779.
- Rt. 1990 s. 531.
- Rt. 1992-1088.
- Rt. 1993 side 473.
- Rt. 1994 side 319.
- Rt. 1998 side 407. "Skrik-dommen".
- Rt. 1999 side 1269.
- Rt. 2000 side 1223.
- Rt. 2000 side 1482.
- Rt. 2006 side 120.
- Rt. 2007 s. 268.
- Rt. 2008 side 1659.

Rundskriv:

- Riksadvokaten. (1980) Bruk av provokasjon i narkotikasaker. Gjengitt i NOU 1997: 15 på

side 122.

Riksadvokaten. (2000) Vederlag til politiets kilder og provokasjon som etterforskningsmetode. Oslo, 26.april 2000.

Bøker og artikler:

Andenæs, Johs, *Norsk Straffeprosess*, 4. utgave., Oslo 2014

Andersen, Kjell V. *Provokativ politietterforskning*. Jussens Venner 2001, s.15

Fredriksen, Steinar, *Innføring i straffeprosess*, 3. Utgave., Oslo 2013

Hopsnes, Roald. *Provokasjon som politimetode*. Jussens Venner 2/2003 s.62-130.